

Не вѣдати, чи у вѣре вонѣтпите, чи о Бога избавлене мало дбаєте, про што на предки свои не паметаєте, о которыхъ полнѣ увесь поднебесный свѣтъ великое славы і дивное sprawy, же і небеса проникала і предъ престолѣ божій ставала — пакъ у вѣре истинной цѣлое а крѣпкое сталости, яко і въ рыцарскихъ справахъ можное а потужное дѣлности На чомъ і теперъ противъ сопостатовъ телесныхъ вамъ не сходитъ¹ Зешло бы ся еще болше противъ духовныхъ пилную чуйность і подвигъ мѣти Бо кого невидимые боят ся, тому і видимые постояти не могутъ — с чого і слава болшая і заплата вѣчная¹

Як ми вище бачили, Смотрицький дешо перебільшив сю безодвітність своїх земляків Очевидно, се для того, щоб тим сильнш оправдати виступ свій, як людини в богослів'і не вченої (систематично), і звинитись за неповноту своєї по-лемки — вибирання з католицьких писань (головно Гербестової брошури) тільки деяких моментів, на котрих він міг спинитися з успіхом.

² А ижъ в тоє писане за великимъ мушенемъ, а наболше — за росказанемъ³, нѣкто отъ худыхъ простаковъ вдал ся отъ вас, о богохвалныє, великое славы⁴ і правое вѣры народове Рускиє, не без великого жалю і сумнения, власне як плохий а голый за збройного рыцера воевати, а простакъ неученый за мудрого оратора отповѣдати, — штожь дѣлати? Коли

Не знати, чи ви так довго роздумуете над тим, чи ні, чи просто пускаєте повз себе! А тим часом ваша віра і закон, а передовсім — ім'я Бога, подателя вашої віри, хуляться обридливо і соромно Багато людей баламутиться і відступає від віри І не знати, чи колись за таке своє недбальство не будете ви здавати обрахунку відповідно до повірених звиш кожному з вас талантів та різних властей і гідностей, що ними ви були від Бога ушановані Бо то ж людський звичай і обов'язок на питання відповідати і на писання давати писання А того від вас і досі ні видати, ні чувати Тим часом заглублятися в сі питання справді шкода, але давати коротку і правдиву відправу та своїх підкріпляти в вірі — не вадить! Адже і св Петро се радить, і т. д. (с І ориг)

¹ Не знати, чи в вірі сумніваєтеся, чи про спасіння у Бога мало дбаєте, — не пам'ятаєте в тим предків своїх, котрих великої слави і дивних діл повен увесь світ піднебесний що і в небеса (ті діла їхні) проходили і перед престолом божим ставали, чи то в вірності вірі, цлий і кріпкий, чи то в можній і могутній діяльності рицарських діл Проти супостатів телесних вам і тепер того не бракує, але здалося б більшу уважність і подвиг мати супроти (ворогів) духовних! Бо кого невидими бояться, проти того і видимі постояти не можуть, — а й слава за те більша і заплата вічна! (с. 3).

² Переклад Коли ж за те писання (полеміку) за великим натиском, або-таки — просто за наказом не без великого жалю і сумніву береться з-поміж вас, богохвалні, великославні, правовірні народи Руські, котрийсь з худих простаків — як плохий і голый за збройного рицаря воювати, а неучений простак за мудрого оратора відповідати, — що ж робити? Коли самі не дбаєте, не дивуйтесь простакові! Так написалось, як розумилось — аби се тільки з-межи вас гідніших до того могло порушити і подвигнути! Аби вони, перебравши від недужого і неумлого духовну зброю, самі стали кріпко орудувати та правдиву відправу давати супостатам — задля Бога і царства небесного, вам від нього наготованого!

³ Думаю, — се натяк на кн Острозького-старшого

⁴ В ориг славъ

сами не дбаєте, на простака не дивуйте! Так ся написало, як ся разумѣло, — што вжды з васъ годныхъ до того порушити и подвинути могло бы: взявши бронь духовную отъ недужого и неумѣлого, сами по вѣре крѣпко дѣйствовать и сопостатомъ истинный отвѣтъ давати¹. Только бога дѣля, и отъ него царства небесного вамъ наготованого дѣля².

І він патетично накликає всіх здатних до відправи, за його прикладом, з огляду на гризну небезпеку:

Повстанте, почуйте ся и поднесѣте очи душъ вашихъ а обачте с пилністю, якъ спротивникъ вашъ, дияволь, не спить, и не толко якъ левъ рыкаючи шукаеть кого пожерети, але явне в пашеки єму разными способы многие отъ крови и повинныхъ вашихъ впадають. А звлаща отъ единое матере ваше, невѣсты непорочною царя небесного, роженые брата и сестры. О чемъ она, яко мати ваша³, болезно васъ породивши, водою святою крещеня омывши, дары Духа святого просвѣтивши и хлѣбомъ животнымъ — учениемъ евангельскимъ воскормивши, жениху своєму, кровию пречестною васъ откупившему яко сыны свои за слуги и дворяны отдати⁴ з радостью, яко родителей и прародителей вашихъ, надѣяла ся, и с ними и с вами вѣчно царствовати певна была. Теперь вмѣсто надѣи, радости и потѣхи жалосно нарекаеть и многослезно плачетъ⁵ единыхъ-же отъ неє отступають, другихъ-же о тоє не дбають, и вси вовець на повинность свою мало памятають, колеблючи ся дивными способами у вѣре — единый з другого большую слабость и згоршенє беруци (с 4)

Автор просить читачів: «с пилністю прочитати и добре зрозумѣти тоє малое составлене — не поленуйте ся», і вказує його головний зміст: «обачите ачъ вкоротце, але правдиве, о своей православной вѣре непорочноє и єє строителехъ истинныхъ, такъ теж и о костеле рымскомъ и о его многихъ законодавцахъ — достаткомъ, а о новомъ паки календару, — и с придаткомъ». Іронічно усправедливлює себе перед «писанья сего причины подателем и з своими старшими позволителями» (притока до титулу Гербестовой брошури «за старшихъ своїхъ позволенем») — що вони не можуть кривдувати собі на нього (за різкий тон полеміки). — Бо ж сам він — «причини податель» «так необачне, спросне и вшетечне (мерзко і непристойно) на зацные особы и великие станы обоєго достоинства (духовних і світських) и на всю вовець речъ посполитую (все громадянство) обоихъ народовъ Кгрецкихъ и Руских, и иныхъ всѣхъ имъ единовѣрныхъ по многихъ и далекихъ краєхъ свѣта широко и славно разширенныхъ бынаймней баченья мѣти не хотѣль (нітрохи не вважав)».

¹ На боці при тім надруковано: Ревнителем речей добрыхъ с того вѣмовляти и леновати ся не годит ся.

² На боці Тыє слова христіанина побожного в сердечные двери торкнути могли бы.

³ На боці Церкви святая, мати вѣрнымъ обѣщая

⁴ Чисто шляхетське, двірське порівняння мати, виростивши синів, споді валась видати їх на двірську службу магнатові-патронові

⁵ Тут маємо, в зав'язку, ідею славного твору Герасимового сина Мелетієвого «Треноса».

Далі виправдується перед читачем, що торкається тільки загальних гадок, висловлених на початку і при кінці Гербестової брошури¹:

Въдайте, же не прето, абы тоє отповеди или отпису слушного а правди-вого мѣти не могло, только оказуючи его въ томъ чортоподобную гордость и буйство, же не ждучи ани мѣстца даючи на тоє отповѣди или отпису, якобы южь и людей и правды на свѣте не было, а якобы в пустый домъ кто вошелъ, где кгосподаря не машь,— чинить што хочеть, разаромъ осудилъ и сказалъ, же не мають разуму, памяти и доброе воли,— глупство и блуды до того придавши². Не явна ли речь, якимъ духомъ и якою милостью тоє чинить? Кгдыжь на початку якобы указуеть выводы и притягаеть до згоды, а на остатку — яду аспидного под устнами задержати не могъ —

Што сердце з мыслью тайно увало,
тоє перо з рукою явно указало (с. 6).

Отже, вилучивши з дальшого свого викладу історичні «выводи», що становлять властивий зміст Гербестової брошури, Смотрицький рішив коротко і принципіально розправитися з ними тут же в передмові. Се нарушало архітектоніку — властиво, повинно було послужити предметом одного з дальших трактатів Але Смотрицький, очевидно, хотів довести шойно висловлену свою гадку, що з самими «выводами» Гербеста також не трудно розправитись, і можна се зробити дешевим коштом, не заглиблюючися в його історично-церковну ерудицію. Передусім закидає Гербестові, що він «нѣкоторые слова Христовы и апостоловъ его святыхъ на свой млынъ римскій криво опачиною натягалъ». Вони «право поставивши ему самому безстыдные очи колоти будутъ,— кгдыжь превѣчную божественную власть и силы безъ баченя и страху зъ Христа дереть да на своего папу кладеть, а иныхъ всѣхъ достоенства имъ свыше поданое отлучаеть». Гербестовим выводам про царгородських еретиків протиставляє тезу, що в Східній церкві, власне, зле і неправе виявлялось і відкидалось, а в Римській ересь крилась і йшла до середини, підточуючи церковне життя. В результаті Східна церква стоїть кріпко і невідступно «при преданю, наукахъ и уставахъ» своїх великих отців, а Римська заражена

¹ Брошура Гербеста складається а) з короткої передмови до читача, де він побіжно кинув фразу про реформу календаря, як новий сполучник Римської й Руської церкви (се послужить вихідною точкою для II трактату Смотрицького), б) з самих «выводів», себто доказів, головню історичних, папського примату, частин ересей в царгородським патріархаті та його поневолення турками, в) коротенького «замкнення», наведеного вище — згідного відзиву про греко-руську церкву (що послужив головним приводом виступу Смотрицького) і г) хронологічного реєстрику на особній картці згаданого вище

² Мова про ті образливі, короткі і голослівні осуди, кинуті Гербестом у «замкненні» його брошури

внутрішньою хворобою, «прето єсть у вѣчном животѣ смертельна и с послѣдователями своими» «Ато маєт ся розумѣти от того часу, як ся от одности соборной церкви оторвала —

а звлаща ли от оного Формоса,
за которого стал ся костел римский як лице без носа»

А щодо греків —

«кому на свѣте может быти тайно, же з Грековъ философы, з Грековъ богословцы увесь свѣтъ маєт, безъ которыхъ и сго Рим ничего не знаєтъ?»

Давши сю коротку відправу, автор ще раз звертається до читачів з проханням прочитати далі подане і взяти на розум, та за прикладом поданого чи то за старших позволенням — собором, так би сказати, чи силами власними давати відправу на інші напади противників «Бо як не годиться давати причини, так не годиться мовчати на дану (причину)»

За сими останніми сторінками, що становлять (у другій частині «передмовки»), властиво, окрему полемічну статтю, наступає нарешті перший полемічний трактат «Ключь царства небесного и нашеє християнское духовное власти нершимый узелъ» Сі вирази, вжиті в заголовку, в дальшій викладі не пояснюються Я думаю, що «ключь царства небеснаго» означає католицьку доктрину про примат папи (ключі царства одержані ап Петром і передані його наступникам) Смотрицький же протиставляє їй «нершимий узелъ», котрим зав'язана Христом істота дійсної правовірної християнської церкви Він зв'язує євангельський текст, котрим Христос надає апостолам власть «в'язати і розв'язувати», з іншим, де Христос обіцяє, що він буде там, де будуть «два або три зібрані в ім'я його», і те, що два або три попросять від Бога, буде їм сповнене Сі тексти, доводить автор, «колють обидва ока тим всім, котрі — проти волі Христа завішують таку велику і важну справу» — найвищої власті церковної (в'язання і розв'язування) «на єдиній особі» римського папи. Христос не обіцяв ніякої власті кому-небудь одним, а тільки двом або трьом Відповідно тому церква усталила двох або трьох апостольських намісників, а кінець кінцем — учинила п'ятьох (головних єпископів) «сообразно пятеро чувственной десницы божой правячи всю поднебесную» Але потім «пятий з них» (папа римський) — «который засѣдалъ мѣстце первое», «гордостю и лакомствомъ и многою славою свѣта того, за наданемъ панствъ и богатствъ зведеный отступилъ дороги правое и оного товаришества и братства собѣ ровного, гдѣ могъ єдинъ другого простерегати и направляти. Захотѣло ся єму самому поднести столицу свою

на Заходъ солнца и ровняти ся Богу вышнему¹. Гдѣ южь
теперъ у волной кузници своєї куєть собѣ

ни па кого ся не обзираючи,
или о чюю ласку и ратунокъ дбаючи,
всего много з стороны свѣта² маючи,—

а гордость всякая умножает ся от преизобильныхъ рѣчей, за которую и похлѣбство³ не оmeshкуєть спѣшачи ся у приданныхъ

Ачъ и тыхъ четырехъ⁴ различными фортелми и дивными штуками черезъ розмаитые начиня⁵ духа своего непрестанно усилиуеть тягнучи до себе, але южь не на оную правую, толко на свою змышленую дорогу, и южь не в братство и ровную почесть, але у подданство и в мушеное послушество Самъ толко надъ всѣми и передъ всѣми всего свѣта головою — единымъ найвышшимъ пастыремъ, каменемъ вѣры, фундаментомъ церковнымъ, княжатею апостольскимъ, намѣстникомъ не толко Петровымъ, але и божимъ без встыду и страху звати ся смѣеть и инымъ допущаєть и кажетъ (себе звати).

Што южь нынешнихъ многмятежныхъ и богопротивныхъ часовъ, на томъ схылку свѣта, ажъ и до Скарговъ и Гербестовъ пришло⁶. Тожъ пакъ тые вже по своему почали тую катедру носити ажъ подъ небеса Да и Рускіе народы напередъ блудами, глупствомъ и отщепенствомъ почтивши и з Жидами зровнавши, тожь теперь указуютъ имъ тую столицу, як хороша А на ней пакъ седячого снатъ (мабуть) и въ ноги цѣлуютъ, а онъ не гнѣвают ся,— та и нашимъ кажутъ,— ано не хочет ся¹ (с. 14)

Автор нагадує, наскільки се папське величання противиться евангельському духові. Христос дав приклад покори, умиваючи ноги своїм ученикам, а папа «мнящий ся намѣстникъ ученика его, протягаєть тленные и не нескверные ноги въ целование гордостное всѣмъ приходящимъ къ нему». Ап. Петро не позволив сотникові Корнилию, щоб він поклонився йому — «а перед намѣстникомъ его мниманымъ и царомъ не пропускають, а иныхъ посполитыхъ подобно и бьютъ — не поклоняющих ся ему со страхомъ и трепетомъ» (с. 15).

(Смотрицький тут, як і в аргументації проти католицького монархізму — відлікуванні до слів про «двох або трьох» і в деяких інших місцях виразно йде за «Посланием до Латин» і за його полемічним тоном).

На вболівання католицьких полемістів над неволею патріархів під турком як знаком божого гніву він відповідає міркуваннями про те, що балювання на сім світі зовсім не

¹ Слова Біблі про Денницю-Сатану, що хотів зрівнятися з Богом.

² В світських (не духовних) речах.

³ Облесність

⁴ Патріархів.

⁵ Знаряддя («сосуды»).

⁶ На боці Скарга оскаржаєть,

Гербест осужаєть,

бо той послом своимъ страшить,

а сей декретомъ не тѣшить

знак божої ласки. Нагадує багатого і бідного Лазаря, кари, які спадали на вибраний народ Ізраїльський. «Свобода, розкіш, можливість, багатство і слава віка сього — то все як за давніх віків, так і тепер частіш буває уділом невірних, ніж вірних. Як Спаситель не звався царем світу сього, так, видно, і вірних своїх він тримає готує їм щось ліпше, більше і вище».

А раці того «замкнув в недосягнених своїх судах, котрих розумами людськими торкатися так безпечно, як солоні огню», — кінчить Смотрицький свій трактатець, добре задуманий і логічно переведений, хоча місцями й тяжкуватий у викладі.

Другий трактат — «Каленъдаръ римский новый» — «з придатком», як означає автор у передмові, в дійсності треба вважати за два окремі трактати, цілком механічно зв'язані, бо «придаток» — се зовсім самостійний трактат, тільки не відділений нічим: ні фразою, ні хоч би спеціальним друкарським письмом. Знов формальна, конструкційна хиба! Архітектоніка — взагалі слабе місце сеї літератури.

Перший з сих двох — той трактат, до котрого належить заголовок (безпосередньо зв'язаний в одну фразу з самим викладом)¹, — має тезою чи вихідною точкою фразу Гербеста, з його передмови: «Чи годиться єдиному людові християнському Великдень, Різдво й інші свята цілий рік тримати неоднаково» (розуміти: в тій самій державі — щоб поляки і русини і вірмени неоднаково святкували). Смотрицький сердито і влучно завважає, що се смішно, коли католицька церква, тільки що розірвавши «єдність церковну» (в календарній справі), починає відзиватися до єдності — щоб приймали її календарну реформу в ім'я єдності!¹ —

«Што жь разумѣти маемъ о тыхъ речахъ давныхъ, в которыхъ такъже отъ єдности отступаючи, насъ невинныхъ потваряють (оббріхують)» — питає він Теза незвичайно важна — висунена вже раніш словом «На богомерзкую Латину», як ми бачили: самовільне порушення папою нікейської постанови про святкування Великодня, що сталось нині у всіх на очах, характеризує самовільність (авторитарність, сказали б ми) пап у церковних справах взагалі. Автор слова «На Латину», прилучивши сей факт як останній в довгім ланцюгу ним вичислених папських новин, дав зрозуміти полемічну вартість сього аргументу, але не розвинув його. Не розвиває сеї вдячної тези і Смотрицький. Обмежується

¹ «Каленъдаръ римский новый. О которомъ князь (ксьондз) Бенедиктъ Гербестъ у книжце своей новотвореной во Львовѣ в листе до читателя чинить питанье такое» — се вже виклад

кількома словами на тему «самомнительної гордості пап, що»

Єдини новини уставляють,
а другіс старини поправляють,
и якъ отступилі дороги и правой, завжды ся мешають,
да иншихъ до юго примушають,
и страшагъ, же имъ того жъ ис помагають» (с 18—9)

Не серйозний теологічний диспут у голові у старого кам'янецького писаря, а весела балачка на тему невдалої реформи, causegге, як кажуть французи, і він починає її зараз же по сім коротким вступі «від писання» Що дали йде по сім вступі — се веселий, дотепний памфлет — нове слово сеї нової літератури Воно єдине в друкованім матеріалі, який нам лишився Але коли ми порівняємо його з такими писаннями, як лист Филона Кмити або «промова Мелешка», ми відчуємо, що се живий, шоденний голос доби Та ж весела балаканина, пізніш воскресена Гребінкою та Квіткою в їх апострофах до читача¹

З огляду на нележку мову «Календаря» я подам сю частину його паралельно в оригіналі і в свободнім перекладі і то прошу читати переклад наперед:

Пише (Гербест), що через великі причини (календар) тепер уже дстав потрібну поправку Які то великі причини — не вказав і найменшої Хоч би й хотів, мабуть, не мав слушної Але багато дехто дають тому ту певну причину, що коли б найсвятіший папа, як найвищий намісник божий і всього світу голова, так мудро і могутньо не запобіг би завчасу, тоді за небережністю і глупотою посполитого люду Різдво влізло б у весну, а Великдень у літо¹

І справді! Завдяки такому пильному і поважному заходові і старанню, до того ще такої визначної особи, що носить ключі від неба, сьому запобіглося так сильно, що не тільки Різдво не попало в весну, але і Великдень не посмів вийти туди Хто на той час був у костьолі в худій одежині, краще може то сказати! Навіть якби не посував наперед

пишетъ, же за великими причинами южъ ото маеть своє потребное поправлене Съ которыхъ причинъ великихъ и єдноє наменшоє не указалъ Хотя бы хотѣлъ, подобно слушноє не мѣлъ Ачъ многіє дають то того тую за певную причину, ижъ кгдабы насвятіший папѣжъ, яко найвышший намѣстникъ божій а всего свѣта голова, такъ мудре а потужне в часть, тому не забажалъ, теде бы за небаченнемъ и глупствомъ посполитого люду вошло бы Боже наржене у весну, а Велка ноцъ в лѣто

Якожъ за правды! За такъ пильнимъ а переважнимъ промысломъ и стараньемъ, звлаша такъ зацное особы, которая носить ключъ отъ неба, досытъ ся значне погамовано, же не толко Боже народжене у весну не вошло, але и Велка ноцъ не смѣла Хто былъ на той часъ в костель у худой одежи, лѣпшей повѣди-

¹ Такий аргумент при реформі календаря дійсно висловлювся коли зостатися при старім календарі, то за кілька тисяч літ Різдво попало б у весну.

тих чотирьох тижнів¹, не дуже спізнився б¹

Не знати, чи то його увів у помилку біг зір, з котрим він хотів привести до згоди свої справи? Чи творець зір спротивився тому своєвольному справщикові, аби він не мішався до речей, йому не поручених? Тільки бачимо, що в тім йому дуже не вдалось¹

Хоч він легкодушно пробував, як йому здавалося ліпше, правивши на землі, хотів поправити й на небі, і провидівши якимсь, може й Валаамовим духом², так пильно наперед запобіг — знаючи, що по шкоді і розум мало на що придасться

Добрий лікар, коли побачить шкідний веред, або як вони то звуть — пекельний вогонь, не жалує зарані відтяти здоровий член, аби ціле тіло від того не псувалось. Також і запобігливий управитель, коли в місті розгориться і візьме велику силу вогонь хоч би й з печі (бо і той страшний, коли волю візьме!) — перебігає кілька домов шлях наперед і один обдирає, рубає, ламає і розкидає, хоч би був найкращої будови і великого пана. Не питає нікого і не оглядається на будову, ні на господаря того дому. Коли ж вогонь спиниться і згасне, за зле йому того не мають, а по-старому будують, де що кому належить, відповідно своїй волі або можності

Отак, мабуть, і найсвятіший той тринадцятий Григорій папа! Коли побачив, що календар старий,

ти можеть. Ачъ хотя бы былъ и не помыкалъ тыхъ недельъ четырехъ напередъ, не велми бы ся с тымъ опознилъ!

Не вѣдати, чи звѣздный бѣгъ его в томъ омылитъ, с которыми законные sprawy свое посполу скорикговати хотѣтъ. Чи пакъ звездамъ творецъ спротивилъ ся оному своволтному корикгователеви, абы в тоє ся, што ему не поручено, не вдавалъ. Кгды ж на томъ, яко видимъ, и назбытъ шванковалъ!

Ачъ яко недбалый коштовалъ, якобы было ведле его здана лѣпше, рядивши на землі хотѣлъ поправити и на небѣ, и прозрѣвши напередъ якимсь не вѣдати если не валаамскимъ духомъ, тому такъ пилно въ часъ забегалъ, вѣдаючи, же по шкодѣ разумъ мало потребень быаеть

Бо и лѣкаръ довѣтпный кгды обачитъ який шкодливый вродъ, або якъ они зовуть пекельный огонь, не жалуеть напередъ здорового члонка урѣзати, абы все тѣло отъ того ся не псовало. Также тежъ ростропный строитель, в мѣсте гдѣ бы ся загорѣлъ а моцъ великую взялъ и печельный³ огонь бо и той лихъ, где свою волю возьметъ⁴, перебегаеть напередъ колко домовъ цѣлыхъ и единъ бы налєпшого будованя а хотя бы и великого пана, одираеть, рубаеть, ломить и разметуеть. Мало ся в том кого радить, на будованье, и кгсподара домового ничего ся не обзираючи. А кгды ся тоє погамуеть и угасить, за зле ему не мевають, але по старому ведле воли и можности своеє будують, где што кому належить

Такъ тежъ подобно насвятший онъ третийнадесять Григоръ папєжъ кгды обачилъ, же калєньдаръ пред-

¹ Великдень по новому календарю того року, 1587, випередив старокалендарний на чотирі тижні і на Україні попав під дуже ще холодний час: святкувався 29 березня і ст, тим часом як православні святкували 26 квітня і ст. Се між іншим дає й докладний час написання, мабуть, під свіжим враженням, у квітні травні 1587 року

² Що Різдво може влізти у весну, а Великдень у літо

³ Гра слів пекельний і печельний вогонь.

⁴ На боці «Коли в печі горить, велми добрий і потребен, але коли вище печі — шкодливий і страшен».